

Peak jaget

Ernst Billgren: En konstnär ska inte lita på sitt eget jag

Illustration: Ernst Billgren

”Många tror att rösten i huvudet är jaget, men det är det inte. Det är en idiot som talar.” Ernst Billgren har skrivit den femte delen i Under streckets serie om jagets förändrade roll i vår kultur.

Ernst Billgren

Publicerad 2022-05-04

[Följ skribent](#)

Peak jaget – har vi fått nog av individualismen?

I denna Under strecket-serie utforskar Lena Andersson, Ernst Billgren, Micael Dahlen, Anders Hansen, Antje Jackelén, Lotta Lewenhaupt, Fredrik Lindström och Hans Ruin vad som håller på att hända med jaget i vår tid.

Detta är en understreckare, en fördjupande essä, dagligen i SvD sedan 1918. Åsikter som uttrycks är skribentens egna.

Konst har ofta betraktats som en radikal och banbrytande verksamhet, men det är få områden som är så hårt styrda av konventioner och föreställningar om hur det bör se ut och hur det borde vara. En av de mest rigida föreställningarna är att jaget bör stå i centrum och vara den enda naturliga grunden för allt skapande. Under modernismen förstärktes och upphöjdes denna villfarelse till absolut sanning. Från den allra första konstlektionen får de unga blivande konstnärerna lära sig att utgå ifrån sig själva, hitta sitt eget språk, gräva där de står och vara självständiga. Inte undra på att vi lever i en så självvisk värld när jaget predikas som den enda sunda utgångspunkten.

Men det har inte alltid varit så. Historiskt har man kunnat utgå ifrån allt möjligt; ärvda ideal och kunskaper eller vad gudarna krävde. Egyptierna gjorde mer eller mindre samma saker i tusentals år, vilket resulterade i fantastiska konstverk – trots upprepningen. På olika sätt genom historien har *vad* man gjorde varit viktigare än *vem* som gjorde det. "Mona Lisa" är osignerad. Många klassiska mästerverk har tillkommit i verkstäder genom grupparbete efter att beställaren valt ett motiv ur en katalog.

"Min hund kan inte skilja på en dålig Georges Braque-litografi och en utmärkt Mark Rothko-målning."
Foto: TT

Mänskligheten tycks i dag lida av ett alldeles för stort självförtroende. Alla tror att deras åsikter är riktigare och viktigare än alla andras. Hur skulle det vara möjligt? Chansen är oändligt liten att just du har de bästa åsikterna och omdömet av alla människor på jorden. Det gäller även konst. Det stora problemet med att ha rätt är att det skapar ofrihet. Om du som konstnär vet vad som borde göras och hur det ska se ut, är alla andra alternativ uteslutna. Om du struntar i vad du tycker kan du i stället göra vad som helst och låta friheten vara oändlig.

Man bör undvika att identifiera sig med sitt jag eftersom jaget inte är personligt, utan något som man fått av sin omgivning. Det är till exempel vanligare att hålla på Hammarby i södra Stockholm än någon annanstans i världen, vilket förmodligen beror på att man bor eller råkar vara född i dessa trakter, eller hade en barndomskamrat som råkade hålla på det laget. Det kan man knappast kalla för ett oberoende eller särskilt fritt val. Trots det känner många starkt för sitt lag och vid förlust känns det som en personlig tragedi. Vad som är värre är att folk sällan har rätt. Det är sedan länge bevisat av experiment.

Mänskligheten tycks i dag lida av ett alldeles för stort självförtroende. Alla tror att deras åsikter är riktigare och viktigare än alla andras. Hur skulle det vara möjligt? Chansen är oändligt liten att just du har de bästa åsikterna och omdömet av alla människor på jorden. Det gäller även konst. Det stora problemet med att ha rätt är att det skapar ofrihet. Om du som konstnär vet vad som borde göras och hur det ska se ut, är alla andra alternativ uteslutna. Om du struntar i vad du tycker kan du i stället göra vad som helst och låta friheten vara oändlig.

Man bör undvika att identifiera sig med sitt jag eftersom jaget inte är personligt, utan något som man fått av sin omgivning. Det är till exempel vanligare att hålla på Hammarby i södra Stockholm än någon annanstans i världen, vilket förmodligen beror på att man bor eller råkar vara född i dessa trakter, eller hade en barndomskamrat som råkade hålla på det laget. Det kan man knappast kalla för ett oberoende eller särskilt fritt val. Trots det känner många starkt för sitt lag och vid förlust känns det som en personlig tragedi. Vad som är värre är att folk sällan har rätt. Det är sedan länge bevisat av experiment.

”

Den konstnär som envisas med att bara göra saker som han själv tycker är viktiga, har ofta många av sina alster ståendes kvar i ateljén.

1906 kom antropologen och statistikern Francis Galtons fram till att alla besökare på en boskapsmarknad som skulle gissa en oxes vikt för att vinna ett pris hade mer eller mindre fel. Galton räknade ihop alla gissningar och dividerade med antalet deltagare. Han fick svaret 543 kilo, som efter en kontrollvägning mycket riktigt visade sig vara oxens exakta vikt. Experimentet har upprepats i olika former – som till exempel det uppskattade antalet ärtor i en burk – alltid med samma häpnadsväckande resultat. Att ett gruppomdöme är så mycket mer precist än ett individuellt sådant är bara naturligt för en primat som under årmiljoner utvecklats till att leva i allt större grupper. Den konstnär som envisas med att bara göra saker som han själv tycker är viktiga, har ofta många av sina alster ståendes kvar i ateljén.

Det finns två orsaker till varför man bör undvika jaget i konsten. Den ena är att man blir osjälvständig och ofri. Den andra är att det är ett klumpigt och ofta felaktigt instrument att läsa av verkligheten med. Om man råkar gilla färgen gult och blommor beror det ofta på tidiga barndomsupplevelser. Det är en sorts tidig programmering som man haft mycket lite inflytande över. Om man alltså utgår ifrån sig själv och det undermedvetnas grumliga signaler och målar gula blommor, är det en handling som vid en första anblick kan tyckas personlig. Men det är egentligen händelser utanför ens kontroll som styr handlandet och målandet.

”

Det har hänt ett fåtal gånger genom
konsthistorien, i bästa fall tio.

När man märker att den konst man själv uppskattar inte uppskattas av alla andra börjar man naturligtvis fundera på varför alla andra har fel. En vanlig tröst är uppfattningen att man är så före sin tid så den rättvisa uppskattningen kommer att komma efter ens död, när publiken äntligen inser sina misstag. Det är i regel en felaktig slutsats. Det har hänt ett fåtal gånger genom konsthistorien, i bästa fall tio. Vincent van Gogh och Hilma af Klint brukar nämnas som exempel. De konstnärer som blir mer eller mindre bortglömda efter sin död kan däremot räknas i miljoner.

Man hör ofta folk säga att man ska "vara sig själv". Vem skulle man annars vara? Det svåra är inte att vara sig själv, utan att kunna välja. Att vara sig själv är att vara en robot och en slav under det man fått av arv och miljö. Att följa sin egen röst leder paradoxalt nog till ofrihet. Folk som dricker, äter eller röker för mycket eller använder våld har alltid styrts av sin "inre röst". Många tror att rösten i huvudet är jaget, men det är det inte. Det är en idiot som talar. När man väl har bestämt sig för vilka motiv, färgval och uttrycksätt man tycker är de bästa, är det därför mycket svårt att göra något annat. En av den konstnärliga frihetens största faror är jakten på kvalitet. När man jagar kvalitet uppstår ett glapp mellan den man för tillfället är och den man tycker att man borde vara.

”

De konstnärliga idealen är som alla ideal
kvävande.

I glappet slinker ledan in. Man blir bättre och bättre på det man gör men börjar också fundera på om det inte snart är dags för kafferast. Barn har inget sådant glapp. De skapar sina verk i stor samklang med sig själva och får därigenom en osannolik energi och frihet i sitt skapande. Allteftersom de åldras börjar de jämföra sig med andra och de allra flesta ledsnar och slutar. De konstnärliga idealen är som alla ideal kvävande. Förväntningar på att man ska vara smal, framgångsrik och lycklig leder till självsvält, utbrändhet och depression. Kvalitet och nyskapande är vår tids starkaste ideal. Våldigt få viktiga verk genom historien har gjorts i syfte att skapa kvalitet. Det har snarare varit en bieffekt som uppstått när konstnären varit upptagen med att skapa något som hon uppfattade som viktigt.

Foto: Magnus Hjalmarson Neideman

Kvalitetsbegreppet uppstod inte med *big bang*. Min hund kan inte skilja på en dålig Georges Braque-litografi och en utmärkt Mark Rothko-målning. Konstnärlig kvalitet är något människan har hittat på och uppfattningen om vad det är har förändrats drastiskt genom seklen. Verk som var utmärkta för hundra år sedan kan betraktas som skräp i dag och vice versa. Därför är kvalitetsbegreppet inget som är knutet till individen utan snarare till tiden. Om man då gör eller ser något man tycker är bra betyder det bara att man har fått sina bildkonventioner bekräftade. Konventioner som man fått i sig från sin samtid. Att bedöma konstnärlig kvalitet utifrån den egna uppfattningen är en besvärlig uppgift – hur skulle man kunna vara opartisk?

”

Alla folkmord i historien har utförts av människor som haft en stark övertygelse om att just de har de rätta åsikterna.

Historiskt har de ofta slutat illa när folk med makt trott så starkt på sin egen uppfattning om vad som är bra konst att alla andra konstyttringar förbjudits. Sovjetunionen och Nazityskland är två otäcka exempel på vad jaget kan göra för skada för konsten. Att jaget fått så hög status inom konsten är svårt att förstå om man undersöker vilka resultat det fått inom andra områden. Alla folkmord i historien har utförts av människor som haft en stark övertygelse om att just de har de rätta åsikterna och därför har rätt att genomdriva dem på andra människors bekostnad.

På skoltiden satte jag upp en lapp på ateljédörr med texten ”Vägra göra revolt”, eftersom revolten på den tiden var ett ideal och det fanns en förväntan på unga konstnärer att de skulle revoltera mot det befintliga och hitta på något eget. På så sätt skulle nya kvalitetsbegrepp skapas. Som jag såg det var nackdelen att oavsett om man revolterar mot det bestående eller är en medlöpare, så är man beroende av det. Min slutsats var att självständighet inte kan vara beroende av revolten, det bestående eller jaget. Men vad tusan ska man förlita sig på i stället? Inte på folks uppfattning i alla fall. De var ju omringade av de allmänna konventionerna.

”

Det som är intressant är hur mycket energi man kan få ut av den egna uppfattningen.

Sedan förstod jag att jag inte heller kunde lita på mig själv, eftersom jag ju var lika impregnerad av de konventioner jag varit omgiven av och vuxit upp med. I den situationen står man där med ett oskrivet blad i handen – den bästa av situationer. Som att slå upp ett fönster i ett kvavt rum och släppa in frisk luft. Det är först när det egna jaget inte definieras i förhållande till andras jag som en sann frihet kan infinna sig, en frihet som kan leda till ett nyskapande som inte ens man själv känner till.

Har jaget och den egna uppfattningen inget värde då? Jo, men inte på det sätt man kan tro. Hur rätt man har spelar ingen roll. Det som är intressant är hur mycket energi man kan få ut av den egna uppfattningen.

Foto: Magnus Hjalmarson Neideman

Jag hade en vän med svår skaparkramp som inte fick något ur händerna. Men så kom en dag när han såg ljuset och fick en snilleblix. Det är inte färgerna i en målning som är viktiga utan hur blanka de är, påstod han. Teorin var inte bara tokig utan dessutom felaktig. Men vännen lyckades med sin märkliga hypotes som utgångspunkt skapa ett tiotal alldeles utmärkta målningar på kort tid. Hans skaparkraft höll i sig fram till den dag han insåg att han nog hade haft fel. Då somnade hans konstnärskap igen.

Så ja, jaget har en plats i konsten men det är sannerligen inget att lita på. Jaget är bra som motor men inte som roder.

Ernst Billgren

Konstnär och författare